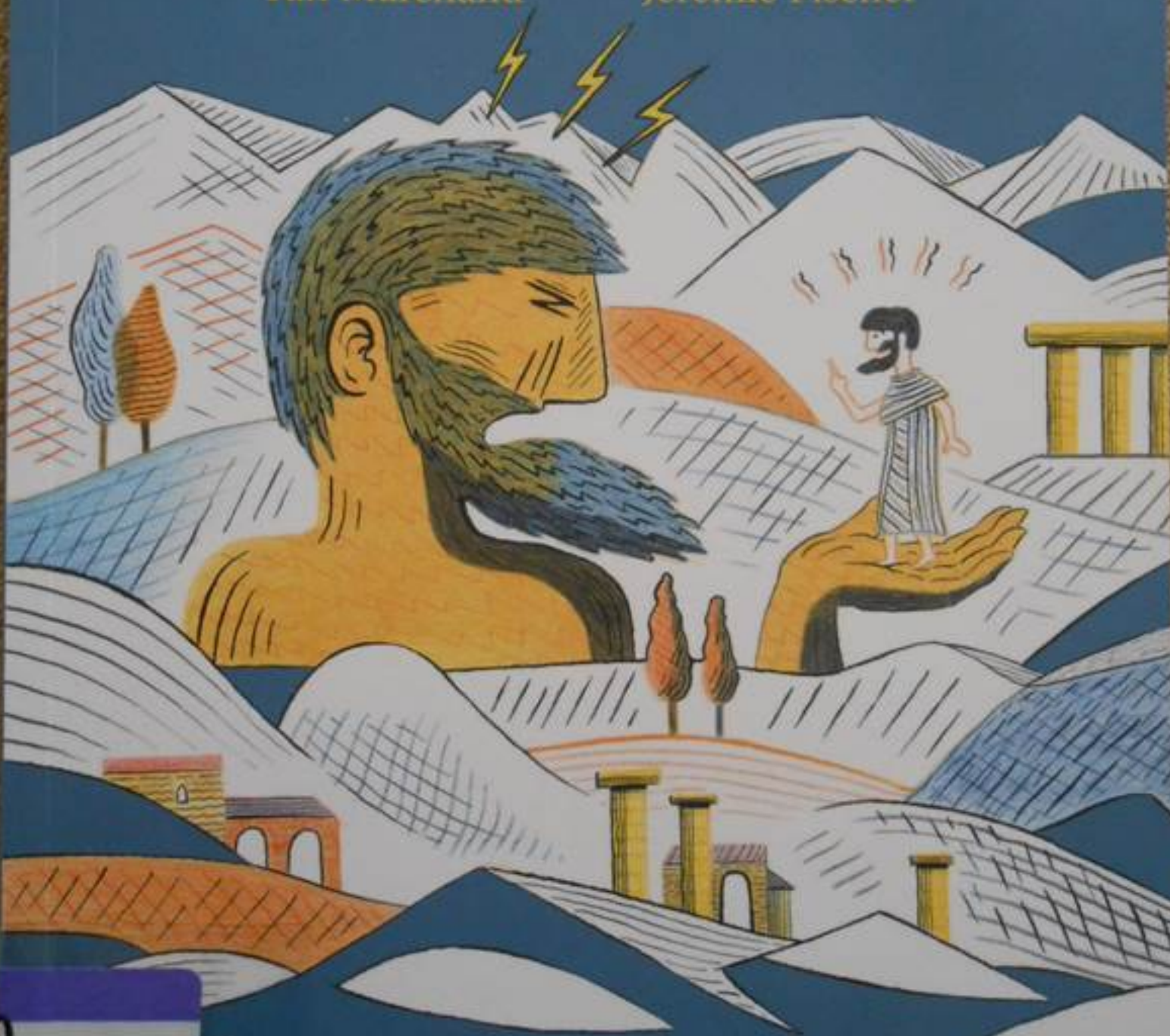
19734

EPİKÜR'ÜN KAHKAHASI

Yan Marchand Jérémie Fischer

metis küçük filozoflar

Epikür
İÖ. 341-270

Atinalı bir ailenin çocuğu olarak Kuşadası yakınlarındaki Sisam Adası'nda dünyaya geldi. Babası öğretmendi. Kendi anlatımına göre Epikür felsefe eğitimine 14 yaşında başladı. Bazı kaynaklarda felsefeye yönelmesinin nedeni olarak, öğretmeninin "kaos" kavramını açıklayamaması gösterilir. 18 yaşına gelince zorunlu askerlik eğitimini almak için Atina'ya gitti. Bir yıl sonra Makedonyalıların Sisam Adası'nı ele geçirmesi üzerine ailesiyle birlikte Efes'in kuzeyinde bir yerleşim yeri olan Kolophon'a yerleşti. Midilli ve Lapseki'de kendi açtığı okullarda öğretmenlik yaptı. İÖ. 306'da takipçileriyle birlikte Atina'ya yerleşti ve Bahçe diye anılan okulunu kurdu. 72 yaşında hayata gözlerini yumdu.

Epikür felsefesinin merkezine ahlakı koyar; felsefeden beklediği, zihin dinginliğini sağlamasıdır. Ona göre, mutlu bir yaşamın başı ve sonu hazdır; hazza ulaşmanın yolu ise acıdan kaçınmaktır. İnsan mutluluğa erişmek için arzularını sınırlamalı, erdemli olmalı, kendi dünyasında sakin bir yaşam sürmelidir.

Felsefe doktoru olan yazarımız **Yan Marchand**, mutluluğu Brestli hemşerileriyle birlikte arıyor. Bu şehrin ahalisi düpedüz Epikürcüdür ve herkesin bildiği gibi, susadıklarında bir bardak suyla yetinmesini bilirler.

Çizerimiz **Jérémie Fischer**, Strazburg Dekoratif Sanatlar Akademisi mezunu. Çizimleri pek çok grafik tasarım dergisinde yayımlandı. Epikür'ün Bahçesi'ne en yakın seçenek olarak Montreuil'de ikamet ediyor.

Hikâye eline ulaştığı sırada çevirmen **Ayşe Deniz Temiz**, Epikür'ün adası Sisam'a 1,5 deniz mili uzaklıktaki bir zeytin şehrindeydi. Güzel havalarda Epikür'ün şen şakrak kahkahasını karşı kıyıdan rahatlıkla işitebiliyordu.

KARŞIYAKA ÇOCUK KÜTÜPHANESİ

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Metis Küçük Filozoflar 13

Epikür'ün Kahkahası
Yan Marchand
Jérémie Fischer

Fransızca Basımı
Le Rire d'Épicure
Les petits Platons, 2012
© Les petits Platons, Paris

Türkçe Yayım Hakları
© Metis Yayınları, İstanbul, 2012
Birinci Basım: Mayıs 2013

Küçük Filozoflar Yayın Kurulu
Savaş Kılıç, Tuncay Birkan,
Müge Sökmen, Semih Sökmen

Orijinal Grafik Tasarım
Yohanna Nguyen

Türkçe Basım Grafik Uygulama
Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık
Metis Yayıncılık Ltd.

Baskı ve Cilt
Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-919-1

Epikür'ün Kahkahası

Yazan Yan Marchand
Resimleyen Jérémie Fischer
Çeviren Ayşe Deniz Temiz

metis küçük filozoflar

Tanrıların bahtiyar olduğu söylenirdi, çünkü günlerini hiç bitmeyen şölenlerle geçirirlerdi. Sofralarında kuşsütü eksik olmaz, bardakları kutsal nektarla bir dolar bir boşalırdı. Göz kamaştırıcı giysiler içindeki bedenleri güzel ve ölümsüzdü. Yiyip içmeye ara verdiklerinde yumuşacık döşeklere uzanıp müzik dinlerler, zamanın geri kalanında ise, aralarında tatlı dille Yunancanın en arı halini kullanarak derin konular üzerine tartışırlar, bazen de insanlar üzerindeki sınırsız güçlerini sergilemek için yeryüzünde gezintiye çıkarlardı.

Ah, mutluluğun resmi nasıl da ruhunu okşar insanın! Hangi ölümlü bu resme parmak ucuyla da olsa dokunmayı hayal etmez; döşemeleri mermer kaplı, çatısı yıldızlarla bezeli bu Olimpos'a ulaşmayı, tanrıların arasına katılmayı kim arzulamaz?

Fakat — o da ne? Olimpos'un duvarları sarsılmaya başlıyor! Yoksa söylemeyi unuttuk mu, zamanın büyük kısmında tanrıların birbirleriyle kavga ettiğini? İşte bugün de, sıkça olduğu gibi, ilahi çift ele güne karşı bir tantana koparmakta.

ZEUS

Sevgili karıcığım, beni dinle, fani bir kadınla kısacık süren bir gönül macerasından başka bir şey değildi bu.

HERA

Bıktım senden. İşin gücün aşk meşk! Etraf senin çocuklarından geçilmiyor! Buna bir son vermezsen seni terk edip Rea annemizin yanına döneceğim.

ZEUS
Ne dersen de, ben istediğimi yaparım!
Kralların kralı değil miyim?

Bunun üzerine, öfkeden küplere binen Hera, kutsal bir testiyi kaptığı gibi ilah kocasının kafasına fırlattı. Bu tartışma Homer destanlarına bile geçmiştir. İlahi çift birbirine küfürler, vazolar, yıldırımlar ve beddualar savuruyordu. Diğer tanrılarsa kahkahalarıyla sahneyi kızıştırmaktaydılar. Oysa onlarla alay etmekle hiç de iyi yapmıyorlardı, bir duyan olsa Olimpos'u kavga ve entrikadan, yaralama ve zinadan geçilmeyen bir yer sanacaktı.

Bu muymuş ölümlülerin ballandıra ballandıra anlattığı mutluluk?

Kâhinler ve biliciler tanrısı Apollon'un, yüzünden düşen bin parça bir halde saraya döndüğünü gören Zeus ve Hera tartışmayı kestiler.

ZEUS

Neler oluyor Apollon? Yüzün niye böyle asık?

APOLLON

Az önce Kader'in sesini işittim: Şu an ne tartışmanın, ne de zevk ve sefanın sırası, zira sonumuz yakın.

HERA

Titanlar geri mi dönüyor yoksa?

APOLLON

Daha da kötü, hem de çok daha kötü: Sisam Adası'nda bir ölümlü dünyaya geldi.

İlahi çift diğer tanrılarla hep bir ağızdan bir kahkaha koyuverdi. Bir ölümlü ha! En hafif esintide dağılıp gidecek ufacık bir başak sapı!

ZEUS

Zavallı Apollon'cuğum, nektarı fazla kaçırmışsın galiba! Bir ölümlü bizim için nasıl tehdit oluşturabilir?

APOLLON

Tanrı korkusunu bütün insanların yüreğinden söküp atacak.

ZEUS

Herkes bilir ki, Olimpos'un eşiğinde iki fıçı durmaktadır, biri kederlerle doludur bunların, diğeriyse sevinçlerle; gönlüm dilediğince ben, hangisinden istersem alır insanların başına boca ederim, böyle geçer günlerim!

APOLLON

Felaketimiz olacak bu fani bir süreden beridir her gittiği yerde diyor ki, senin fıçı hikâyene ancak çocuklar kanarmış. Dediğine göre, bizler madem çok bahtiyarmışız, zevkten başka şey bilmememiz gerekirmiş. Endişe bizim semtimize uğramamalıymış. Ve madem endişe semtimize uğramıyor, savaşlarda taraf tutmamalı, Aşil mi yoksa Hektor mu hayatta kalacak diye münakaşa etmemeliymişiz. . . Ve sen Zeus, eğer gerçekten mutlu bir tanrıysan, bir şehrin halkına karşı asla kin gütmemeliymişsin. Aksi takdirde, bir şeyler senin rahatını kaçırıyor demek olurmuş, ve eğer rahatın kaçıyorsa, gerçekten mutlu olmadığın, hatta belki de gerçek bir. . . gerçek bir tanrı olmadığın anlamına gelirmiş bu.

"Güleyim bari," diye düşündü Zeus, "ben ha, gerçek bir tanrı değil ha!"

APOLLON

Ey Zeus, ben geçmişte olanlardan, içinde bulunduğumuz andan ve gelecekte olacaklardan haberdarım. Seni temin ederim ki üç bin yıl sonra bizden geriye, kimsenin pek umursamadığı söylencelerden başka bir şey kalmayacak. Senin gök gürültülerine artık kimse kulak asmayacak.

ZEUS

Çocuk doğdu mu diyorsun yani? Derhal Hades'i çağırayım da onu ortadan kaldırsın. Boğsun onu yahut beşiğine akrep koysun! Göreceksin, idareyi derhal ele alacağım!

Fakat kocasına karşı çıkmak için fırsat kollayan Hera, aniden şölen masasından kalktı; kanatlı sözler döküldü dilinden.

HERA

Bütün kötü huyları kendinde toplamışsın Zeus: Babamızı öldürdün; ilk karın olan Metis'i, Athena'ya gebe olduğu sırada yuttun; beni, öz kız kardeşini, seninle evlenmeye zorladın; şimdi de kalkmış bir çocuğu öldürmeyi kuruyorsun. Bir de adalet tanrısı olduğundan dem vurursun! Sözünü dinletmek için kaba kuvvetten başka yol bilmeyen şu küçük zorbaları hatırlatıyorsun bana. Nefretin için bahaneler sıralama boşuna. Çocuğun hayatını bağışla, en azından erişkin bir erkek olana kadar bekle de öyle hesaplaş onunla.

Bu sözler bütün tanrılardan alkış topladı. Karısıyla bir kez daha söz dalaşına girmeye çekinen Zeus, asasını kaldırdı.

ZEUS

Öyle olsun! İşte size herkesi memnun edecek bir fikir:
Bu çocuğun annesinin kafasını batıl inançlarla
dolduralım ki çocuk tanrı korkusu neymiş görsün,
korku içinde büyüsün, bu mesele de böylece hallolsun.
Peki, söyle bize Apollon, bu küçük haddini bilmezin
ismi nedir?

APOLLON

Epikür diyorlar ona, Neokles ve Hairestrate'nin oğlu.

Günler birbirini kovalar: Tanrıların tek bir ânı, Epikür'ün bütün çocukluğuna bedeldir. Küçük afacan annesinin gölgesinde büyümektedir. Gökgürültüsü, fırtına, rüzgâr, gökkuşağı, deprem, hatta güneş karşısında tir tir titreyen bir anne bulur yanında. Ufacık bir yıldız kaysa, kadıncağız yıldızının sönmediğinden emin olmak için bir falcıya varıp bir sürü para sayar; havada bir kartal görse Zeus'tan bir mesaj mıdır diye sormak için kâhinin yanına koşar. Hiçbir alamet görmediği zamanlardaysa, neden kendisine artık bir şeycikler görünmez oldu diye hayıflanarak tapınağın yolunu tutar. Annesinin ardı sıra emekleyen küçük Epikür, ondanduyduğu duaları mırıldanır; tanrılara sinek veya solucan kurban eder, hatta bazen fincanındaki sütten birkaç damla sunar.

Akşamları, yün battaniyesinin altına süzüldüğü vakit, annesi ona korkunç masallar anlatır: Tanrıların ve kahramanların öyküleri; oğlu Ares tarafından kırbaçlanan Hera'nın, kendi öz çocuklarını zehirleyen Medea'nın ve oğullarını katleden Herakles'in hikâyesi... "Başına bir kötülük gelmeden gününü tamamladığın için tanrılara şükret!" der annesi lambayı üflerken. Küçük Epikür ise, haliyle, korkunç kâbuslar görür.

Rüyasında cehenneme gitmiş görür kendini; Sisifos'un yerinde, sonsuza dek bir kayayı itmeye mahkûm olmuştur. Bazen Demokles gibi, başının üstünde bronz bir kılıcın asılı olduğunu görür; kimi zaman da Tantalos gibi doymak bilmez bir açlık ve susuzluk çeker rüyasında. Her gece büyüyen ciğeri her sabah iki akbaba tarafından parçalanan Titios'u rüyasında görmüş gibi, sabahları çoğu kez karnında ağrıyla uyanır. Çocukcağız öylesine korku içinde yaşamaktadır ki mide ağrısından kıvrım kıvrım kıvranır.

Zeus bu küçük sofuyu ve annesini izliyordu elbette. Zaferinden emin olunca onlar üzerindeki kontrolünü gevşetti; bu arada gördüğü bir kâbus sonrasında çocuğun kuşkuya kapıldığını ise işitmedi:

"Neler oluyor, çocuğum?" diye sordu gecenin bir yarısı oğlunun seslendiğini duyan anne. "Uyku tanrısı Hipnoz sana yine uyarı mı gönderdi?
"Evet, korkunç hayaller gördüm. Cehennem sahneleri! Söyle bana anneciğim, gördüğüm her şey sahiden başıma gelecek mi?"
"Eğer tanrı korkusundan uzak bir yaşam sürersen, evet," diye yanıt verdi annesi ciddi bir tavır takınarak, "ama eğer tanrılara hürmet edersen, ruhun mutlu kişilerin bulunduğu adaya gidecek ve orada sonsuza dek iyi bir yaşam sürecek!"
"İyi ama ben tanrıları çok zalim buluyorum, madem ölümden sonrasına dek mutluluğu tadamayacağız, öyleyse yaşamamıza niçin izin veriyorlar? Bizi doğar doğmaz öldürseler daha iyi olmaz mıydı?!"
"Tanrıların hikmetinden sual olunmaz! Dünya hali böyledir. Dua et, çocuğum, doğru yola erişenlerden olmak için dua et!"

Epikür bu tür bir yanıtla yetinebilirdi, tabii eğer kaderinde Epikür olmak yazılı olmasaydı. Dua etmek yerine babasının kütüphanesine kapanıp, sorusuna bir yanıt aramayı seçti.

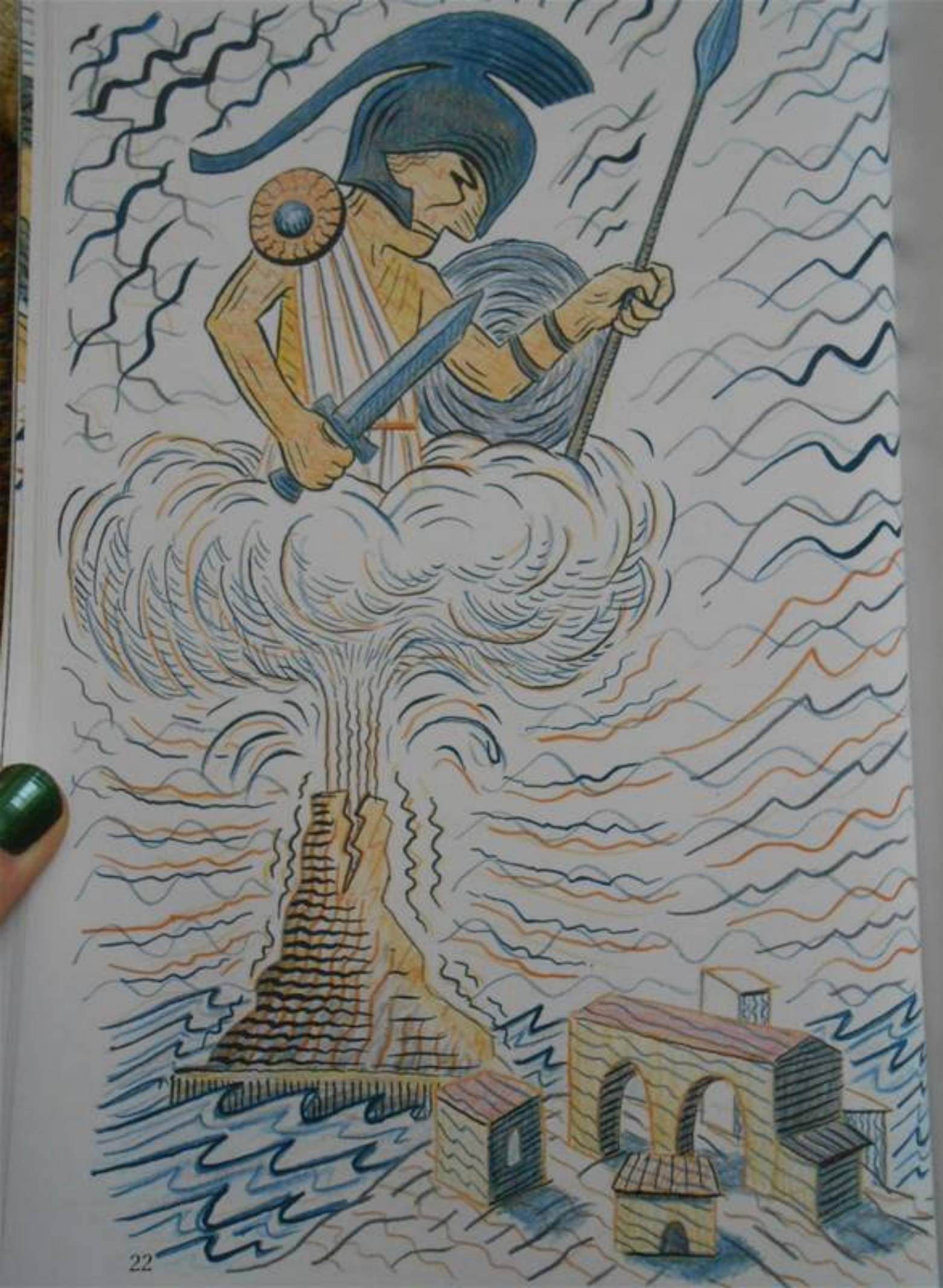
Bir akşam, Hairestrate'yi okuldan çağırdılar. Epikür, çenesi harmanisine gömülü, bir bankın üzerinde dalgın dalgın oturuyordu. Öğretmen, kaşlarını çatarak derhal şikâyete başladı: "Oğlunuz ukalanın teki. Daha geçen hafta, Toprak ve Kaos ilk tanrılar değildi diye kafa tutuyordu bana, bu hafta da bir baktım, çocuklar onun etrafında toplanıyorlar, o ise durmadan kıkırdıyor! Bunun üzerine uslu öğrenciler arasında küçük bir araştırma yaptım ve ne öğrendim biliyor musunuz?"
Annesi başını iyice önüne eğdi.
"Oğlunuz okula elyazmaları getirmiş."
"Elyazmaları mı," diye haykırdı anne, "peki ama ne hakkındaymış bu elyazmaları?"
"Felsefe hakkında!"
"Tanrı korusun!"
Epikür söze karıştı: "Ama anne, hepsini arkadaşlarım da okudu!"
"Asıl rezalet de bu ya," diye homurdandı Hairestrate. "Gayet iyi biliyorsun ki okumak sana dokunuyor, bunu sana bütün doktorlar söyledi. Bu yüzden kör veya sağır olacaksın! Ama önce söyle bana, nereden buldun bu. . . bu şeyleri?"
"Babamın kitaplığından!" Öğretmen tasvip etmediğini belirten bir hareketle başını iki yana salladı, annesi neredeyse düşüp bayılacaktı.
"Yarın babanla birlikte mabede gidip günahlarınızdan arınacaksınız!"
"Ama ben arındım bile! Filozoflar sayesinde, doğanın ateş, su, toprak ve havadan oluştuğunu, tanrılar tarafından yaratılmadığını biliyorum. Onlara inanmamak bir lütuf anne, artık hiç kâbus görmüyorum, karnım da ağırmıyor!"

Hairestrate, beti benzi atmış bir halde, oğlunun aklını başına getirmek için ne yapabileceğini sordu öğretmene.
"Epikür," dedi öğretmen ciddi bir ses tonuyla, "askerlik görevini yerine getirecek yaşa erişti. İnanıyorum ki bir parça disiplin onun için çok faydalı olacaktır."

Böylece Epikür'ü silah kuşanmaya Atina'ya yolladılar. Aradan aylar geçti ama hâlâ pek parlak bir asker olduğu söylenemezdi. Çizmeleri ayağına çok büyük, miğferi başına çok ağır geliyor gibi bir hali vardı. Kılıç taşımaktan elleri nasır bağlamıştı. Derken, sıcak bir öğleden sonra, bütün silahlarını yere atarak şöyle dedi: "Savaşmak çok güç bir iş, bunda zevkli bir yan göremiyorum!" Öfkeden küplere binen komutan, savaş tanrısına yakararak Atina'ya kulak vermesini istedi. Tanrının işittiği sözler şunlar oldu: "Bütün tanrılar içinde en gülüncü hakikaten Ares! Gerçek bir tanrı olsaydı, bize savaşmak yerine dost edinmenin yolunu gösterirdi!" Bu fikir askerler arasında kahkaha ve alkışlarla karşılandı. Öfkeden gözü dönen Ares, bir eliyle Korku'yu diğeriyle de Dehşet'i kaptığı gibi, derhal Epikür'ün ülkesine doğru yola koyuldu.

ARES

Bu ne küstahlık! Sevgili çocuklarım, Sisam'da tez bir savaş patlak versin! Yıkıntılar şafağın kanında yıkansın! Neokles ve Hairestrate'nin evi yerle bir olsun ve bütün malları ellerinden alınsın! Görelim bakalım kimmiş işe yaramaz tanrı! Bahse girerim Epikür denen şu sefil bundan böyle yaşamını silahlara adayacak ve gözü komutanından başka bir şey görmeyecek, çünkü kalbini intikam hırsı kaplayacak.

Sisam adası yerle bir olur. Epikür, ailesinin adayı terk ederek Kolofon'a yerleştiğini haber alır.

Oğlunun askerlik görevini tamamladığını öğrenen Hairestrate, onun şimdi kimbilir ne kadar gururlu bir genç adam olduğunun hayalini kurmaktadır. Silahlarını kuşanıp gelecek, Sisam'ı düşmandan kurtaracak, ailesinin yüzünü ağartacaktır! Gelgelelim, günlerden bir gün cılız bir eşeğin sırtında eve dönen Epikür, bir savaşçıdan başka her şeye benzemektedir. "Baba yurdunu kurtarmak için büyük orduya yazılmayı düşünmüyor musun?" diye sorduğunda, bir kahkaha koyuverir Epikür: "Kolofon'un Sisam'dan ne eksiği var!" Oğlunun bir inançsızdan da öte, korkağın teki olduğunu anlayan anne gözyaşlarına boğulur.

Ama aslında Epikür haksız değildi. Birkaç ay içinde yaşam, doğup büyüdüğü adada olduğundan biraz daha zahmetli olmakla birlikte, rayına oturmuştu. Genç adam babasıyla birlikte çalışmaya başladı. Sabahları erkenden kalkıp çocuklara alfabe öğretmeye gidiyor, sonra, günün sıcak saatlerinde eve dönüp biraz kestiriyor, ardından, hava kararana dek dışarıda geziniyordu.

Son birkaç gündür bir değişiklik vardı onda; evin içinde dolaşırken bile şarkı söylüyordu, sanki bir cırcırböceği yutmuş gibi. O ne neşeydi öyle! Hairestrate'ye göre bu sevincin tek bir nedeni olabilirdi: aşk. Oğlunun gönlünü çelen bu kişiyle tanışmak için sabırsızlanan anne, oğlunu gizlice takip etmeye karar verdi.

Onun peşinde şehrin yakınlarındaki bir eve dek sürüklendi. Bir ağacın arkasına saklanarak ortalığı gözetlemeye başladı. Derken kapı açıldı. . . ne görse beğenirsiniz?
Ne güzel bir yosmanın yüzü, ne de göz alıcı bir asilzadenin silueti. Kapıdan dışarı, saçı sakalı birbirine karışmış bir ihtiyarın süzüldüğünü görünce, Hairestrate'nin saçları diken diken oldu; adamın hırpani harmanisi hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu: Bir filozoftan başkası değildi bu!

Öfkeyle burnundan soluyan anne saklandığı yerden çıkarak haykırdı:

"Zeus aşkına! Başımıza gelen şu lanete bak, sırf sen felsefeye sardırdığın için Sisam'ı terk ettik, şimdi Kolofon'a ayak basar basmaz yeniden başlıyorsun aynı hikâyeye!"

Epikür yanıt verdi:

"Bak anneciğim, sana Nausifanes'i tanıştırmama izin ver, kendisi. . ."

"Başlarım Nausifanes'ten de, senin budala arkadaşlarından da! Dikkat et de tanrıların gazabına uğramayasın!"

"Merak etme anneciğim, senin tanrılarını bize korku salmak ve boyun eğdirmek için başımızdaki yöneticiler icat etti, hepsi bu!"

Hairestrate oğlunu kolundan yakaladı:
"Şimdi doğru eve gidiyorsun! Hayatını bağışlamaları için tanrılara adak sunacağım!"
"Çocukluğumdan beri bana tanrılardan bahsediyorsun," diye çıkıştı Epikür, çevik bir hareketle annesinin elinden kurtularak, "ama bugün beni dinlemeni istiyorum, sana gerçek tanrılardan bahsedeceğim. Bir gün, odama güneş vurduğunda, bir ışın demetinin içinde dans eden toz zerrelerini gördüm. Bu ufacık madde parçacıklarını görebiliyordum! Bu gördüğüm toz zerresinin kendisi de daha ince bir toz zerresinden oluşmuş olsa gerek, dedim kendime. İnan bana, insanın gördüğü ne varsa, çıplak gözle ayırt edemediğimiz ufacık toz zerrelerinin bileşiminden oluşmuştur."

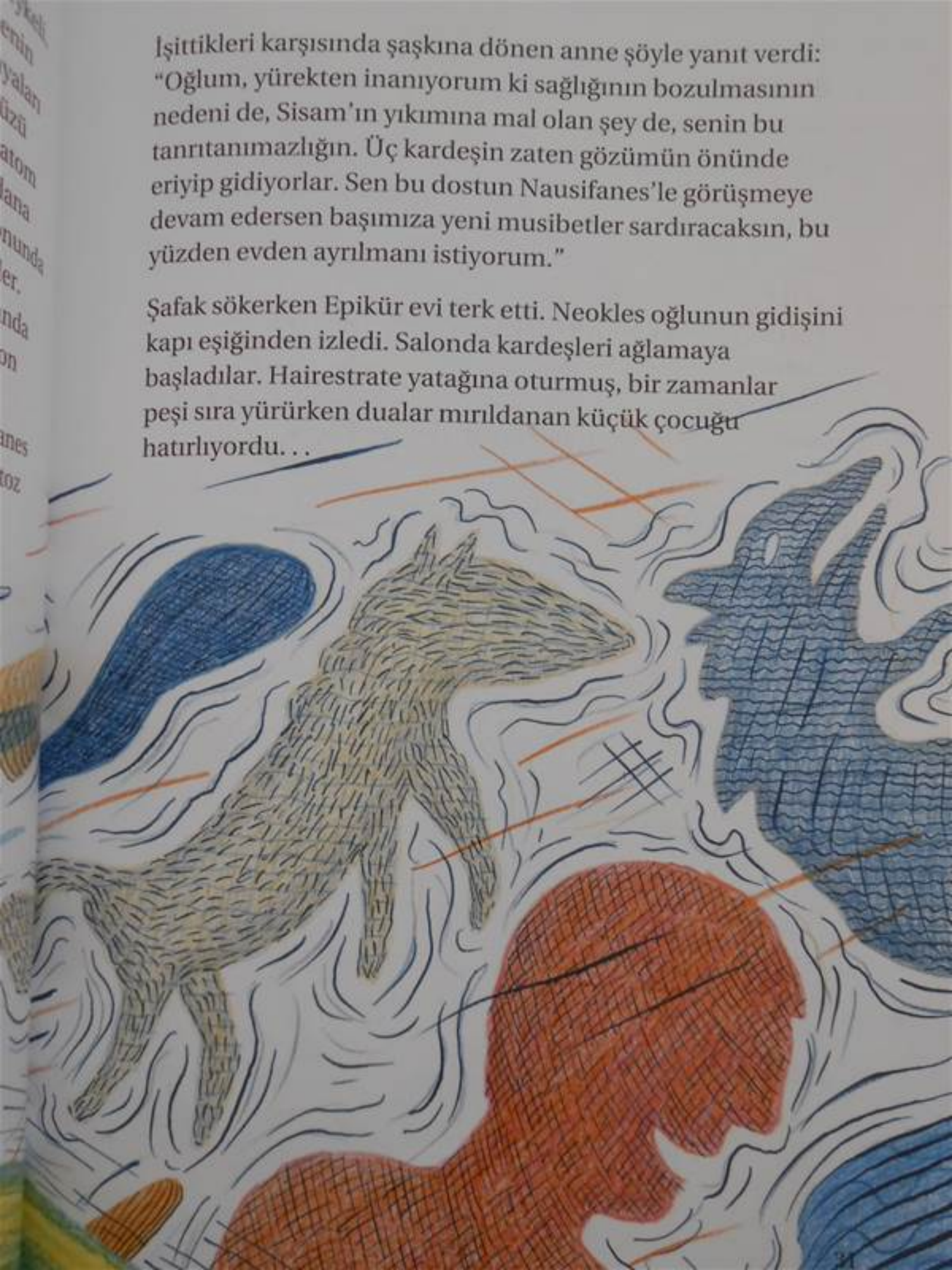

"İşte, anneciğim, doğa bundan ibaret: Boşlukta dönüp duran görünmez toz zerreleri, bir araya gelerek bir heykeli, bir tutam saçı veya ateşi, aynı zamanda bizlerin ve senin tanrılarının göremeyeceği kadar uzaktaki başka dünyaları oluşturma gücüne sahip. Yani, her şeyi yaratan Yeryüzü ve Kaos değil. Başlangıçta, atomlar bir araya gelerek atom kümelerini, sarmaşıkları, canavarları, denizleri meydana getirdi; kimisi akışkan kimisi katı olan bu şeyler en sonunda yer değiştirerek ayrıştı, farklı şekillerde tekrar birleştiler. Gelecekte de başka canlılar ortaya çıkacak, aynı zamanda başka dünyalar! Gökyüzü Zeus değil, deniz de Poseidon değil, ölüleri Hades toplamıyor. Her şey küçük toz tanelerinden ibaret, yanında duran arkadaşım Nausifanes ve ondan önce de Demokritos'un 'atom' adını verdiği toz taneleri."

İşittikleri karşısında şaşkına dönen anne şöyle yanıt verdi: "Oğlum, yürekten inanıyorum ki sağlığının bozulmasının nedeni de, Sisam'ın yıkımına mal olan şey de, senin bu tanrıtanımazlığın. Üç kardeşin zaten gözümün önünde eriyip gidiyorlar. Sen bu dostun Nausifanes'le görüşmeye devam edersen başımıza yeni musibetler sardıracaksın, bu yüzden evden ayrılmanı istiyorum."

Şafak sökerken Epikür evi terk etti. Neokles oğlunun gidişini kapı eşiğinden izledi. Salonda kardeşleri ağlamaya başladılar. Hairestrate yatağına oturmuş, bir zamanlar peşi sıra yürürken dualar mırıldanan küçük çocuğu hatırlıyordu. . .

Zaman akıp gidiyordu. Ne Olimpos'ta ne de Kolofon'da Epikür'den bahsedilmiyordu artık. Şimdi nerede olduğunu, ne yaptığını bilen de yoktu.

Derken günlerden bir gün, Midilli semalarına gönderilen Hermes ortalıkta ne adak kurbanlarından yükselen duman kokusu, ne de dua okuyan bir tek kişi olduğunu fark etti hayret içinde. . . Tapınaklar bomboştu! Bunun üzerine Hermes, soylu bir süvari kılığına girip şehirde neler olup bittiğini araştırmaya karar verdi. Kenarda oturmuş dilenmekte olan bir kâhinin yanından geçerken sordu ona:
"Burası pek de sofu bir şehre benzemiyor, ahbap, neden böyle acaba? Oysa tapınaklarınız da çok güzel. Sırf biraz serinlemek için bile olsa ziyaretçiler gelmeliydi."
"Bunu kime söylüyorsun, yabancı? Eskiden, dünya zevklerine sırt çevirirdik. Heyhat, her şey çok değişti. Şehir kısa bir süre önce korkunç bir felakete uğradı."
"Neymiş bu felaket? Belki sana yardım edebilirim."
"Hiç zannetmiyorum, yabancı. Bir kere altından bir dilin, bin tane ağzın ve tunçtan bir göğsün yok."
"Eh," diye böbürlendi Hermes, bütün bu sözcükleri icat eden kendisiydi ne de olsa, "ben de fena bir hatip sayılmam, emin ol, tartışma konusunda pek az kişi elime su dökebilir. Kimmiş bu dehşet verici düşman?"
"Epikür diyorlar ona."
Bu adı duyan Hermes yerinden sıçradı.
"Hiç merak etme, kâhin!" diye haykırdı. "Güçlü arkadaşlarım var benim. Daha gün batmadan tapınaklar yeniden insan seliyle dolup taşacak."
Hermes atına atladı, bu felaket haberini Zeus'a götürmek üzere Olimpos'a doğru yola çıktı.

Tıpkı Apollon'a kâhinin yıllar öncesinden bildirdiği gibi Epikür'ün hâlâ insanları etkilediğini öğrenen Zeus öfkeden küplere bindi.

ZEUS

Elimizi çabuk tutalım. Hermes, söyle, ikna tanrıçası Peito da sana eşlik etsin. İkiniz birlikte Epikür'ü gafil avlayacak ve herkesin içinde gülünç düşürecek yöntemler düşünün. Onun ününü yerle bir etmenizi istiyorum sizden!

Peito ve Hermes birlikte akademiye ulaştıklarında dersler devam ediyordu. Orada Epikür'ü bir sırada oturmuş buldular. İki tanrı usulca sıralara süzülüp lafa karıştılar: Yaptıkları konuşmalar harikuladeydi. Sözlerini ince eleyip sık dokuyor, ikna edici savlar ileri sürüyorlardı.
"Tapınaklarınız bomboş," diye söze girdi Peito, "tanrılar öfkelendiğinde gazapları büyük olur. Şehir halkının başına felaketler yağdırırlar! Kıtlık olur, salgın hastalık olur, çünkü her şey onların arzusuna bağlıdır! O zaman görürsünüz aziz dostunuz Epikür'ün atomları sizi tanrıların gazabından koruyor muymuş!"

Gençler korkudan tir tir titremeye başladılar. Okulun yaşlı hocaları bu durumdan memnuniyet duydular, Midilli'nin semalarında dolaşan tanrılar ise bu muhteşem sahne karşısında keyifle gülüyorlardı.

Epikür ise, yerinden kalkmaya bile zahmet etmeden şu sözlerle çıkıştı:

"Fakat sevgili dostlarım, madem her şey tanrıların arzularından doğuyor, o halde benim onların kulu olmamı kendileri istemişler demektir."

"Elbette," dedi Peito.

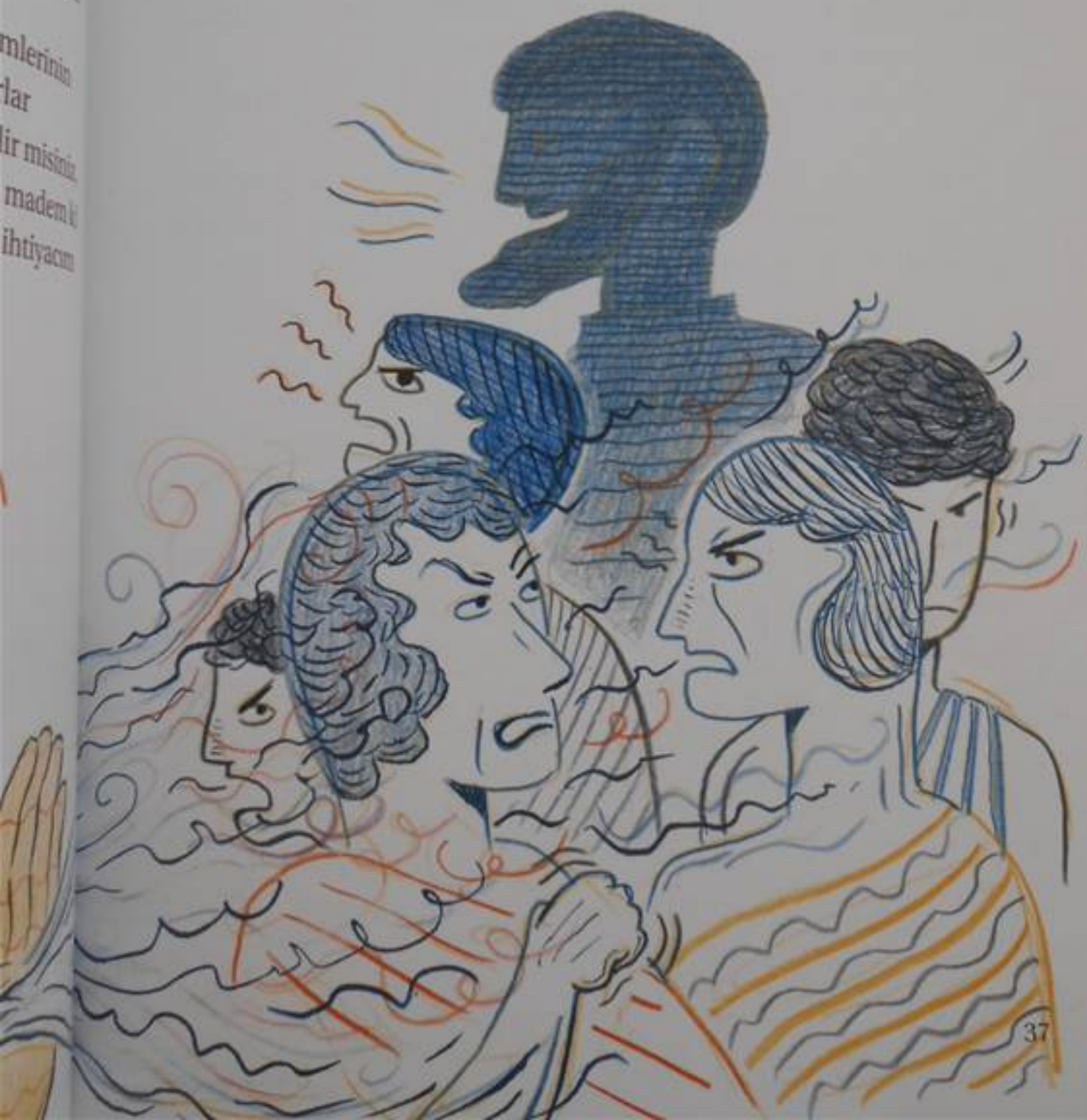
"O halde, beni dinledi diye kimseyi cezalandırmaya hakları olamaz, çünkü sözlerimin ikna edici olmasını isteyen de onlar olmalı, değil mi?"

"Bu dediğin çok saçma," diye yanıt verdi Hermes. "Tanrılar senin tanrıtanımazlığını cezalandırıyor."

"İyi ya, eğer tanrılar beni suçluyorlarsa, beni eylemlerinin sorumluluğunu taşıyan, özgür biri olarak görüyorlar demektir. Bir insanı yedi diye bir aslanı suçlayabilir misiniz, veya su yuttuğu için bir deniz süngerini? O halde, madem ki özgürüm ben, yaşamımı sürdürmek için tanrılara ihtiyacım yok demektir."

Peito ve Hermes ne cevap vereceklerini bilmez bir halde birbirlerine baktılar ve ağızlarına geleni düşünmeden söylemeye başladılar. Gönderdiği elçilerin zor durumda kaldığını gören Zeus, Dionisos'a bir delilik rüzgârı üflemesini emretti. Saçlar ve fikirler karman çorman oldu. Şehir ahalisi bağırıp çığırmaya, yumruklar havada uçuşmaya başladı.

İşte bir kez daha Epikür sürgüne mahkûm ediliyordu, Midilli ahalisi tarafından ölüm cezasına çarptırılmış olarak. Onu zorla, Lampsakos şehrine doğru yola çıkmak üzere olan bir tekneye bindirdiler. Tanrılar bu yolculuğu zorlaştırmak için el ele verdiler. Poseidon denizi kabarttıkça kabarttı, Hefaistos parlak şimşekleri kızgın ateşte pişirdi ve Zeus bunları alıp dört bir yana fırlattı, Eol ise rüzgârını salıverdi. Bütün mürettebat korkudan titremeye ve dua etmeye başlamıştı:

"Açın gözlerinizi!" diye seslendi Epikür onlara. Yıldırım, iki bulut arasındaki çarpışmanın sonucudur, rüzgâr havanın hareketinden başka bir şey değildir, deniz de bu rüzgârın etkisiyle kabarır. Zeus diye biri yok; Eol, Poseidon… hiçbiri yok, doğanın kendisinden başka hiçbir şey yok. Cidden inanıyor musunuz dua etmekle gök gürültüsünün kesileceğine? Tir tir titremeyi kesin de yeniden küreklere asılın, yelkenleri de indirin! Haydi kıpırdayın!"

Mürettebat kendine çekidüzen verdi, ardından güvertede bir koşturmaca başladı. Bütün tanrılar öfkeden küplere bindiler, en başta da Zeus. Bir yıldırım geminin üzerine düştü. Poseidon'a emir uçtu, deniz bütün yolcuları yutsun diye.

Gemi birkaç yıldan beri bir çukurun dibinde çürüyor. Tanrılar ise şölenler, söz dalaşları ve diğer kâfirce işler arasında hayatlarını sürdürüp gidiyorlar. Tam herkes Epikür'ü büsbütün unutmuştu ki, Hermes bir gün kucak dolusu mektupla, telaş içinde çıkageldi.

HERMES

Son yolculuğumdan sana getirdiğim haberleri dinle Zeus: Bu mektuplar Menoikeus, Pitokles, Herodotos ve Hermarkos'a yazılmış, ayrıca İdomeneus, Polyenos, Temista, Leonteus ve Metrodoros'a yazılmış olanlar da var... hem zenginlere hem fakirlere, dahası kadınlara ve kölelere yazılmış mektuplar! Nereye gitsem karşıma bunlardan çıktı: Sisam'da, Midilli'de, Lampsakos ve Atina'da. Ta denizin öte yakasından gelenler bile var! Bütün bu mektuplar, hepsi, Epikür'ün imzasını taşıyor!

ZEUS

Poseidon, bu baş belasını denizinin yedi kat dibine göndermeni emretmemiş miydim sana?

POSEİDON

Mürettebatı denizimin derinlerine sürükledim. Tabii, Epikür suyun yüzüne çıkmak için çırpındı ve bir tahta parçasına tutundu, ama ben onu kayalıklara çarptırdım. Ölmüş olması gerekirdi.

ZEUS

Sizin hepinizden bıktım usandım! Bir ölümlüyü cezalandırmak bu kadar zor mu? Hermes, söyle bana bu sefil Epikür'ü nerede bulabilirim! Onu kendi ellerimle domuza çevireceğim.

Olimposlular Hermes'in rehberliğinde Atina semalarına doğru yola çıktılar. Şehrin kıyısına vardıklarında, karşılarına çok güzel ve dingin bir yer çıktı, adına sadece Bahçe deniyordu. Etraf yabani böğürtlenler ve yemişlerle kaplıydı. Berrak bir su akıyordu. Kuş cıvıltıları arasında tanrılar seslere kulak kabarttılar. Zeus kulak kesildi: Aşağıdakiler gülüyorlar, çünkü ne ölümden bahseden var ne de tanrılardan. Varsa yoksa yaşam sevincinden, şimdi, orada olmaktan söz ediyorlar, geçmişten pişmanlık duymaksızın, gelecekten hiçbir şey beklemeksizin.

ZEUS

Ama bunlar bizi taklit ediyorlar! Bu ne cüret!
Ey hasat tanrıçası Demeter, bu toprağı çorak hale getirmeni istiyorum. Meyveleri ve ağaçları kurutacaksın, ırmağı çamur akan cılız bir dereye çevireceksin, o zaman göreceğiz bakalım hâlâ gülmeye devam ediyorlar mı!

Tanrılar durup beklediler, onlar için bir saniye, ölümlüler içinse haftalar süren bir bekleyişti bu. Ama kahkahalar kesilmedi. Bir yudum su, Epikür'ün arkadaşlarını canlandırmaya yetiyordu. En sefil köleden bile daha az yemek yiyorlardı belki ama, herkes, hayret verici bir kanaatkârlıkla, doğanın sunduğu yiyeceklerle yetiniyordu. Demeter tohumları kurutunca, Bahçe'nin dostları fasulye ve birkaç avuç yumru kök toplamaya koyuldular.

Neşesini yitirmeyen Epikür iyi bir hasadın geri geleceği günlerden söz açıyor, eskiden yediği yemekleri hatırlıyordu; böylece bunları yemiş kadar oluyor, gıdasını alıyordu. "Keder gelip geçicidir," diyordu. Hem kalıcı bile olsa, ani bir ölüm gelip bizi hoşlanmadığımız bir hayatın yükünden kurtarır. Öyleyse tasalanmak niye?

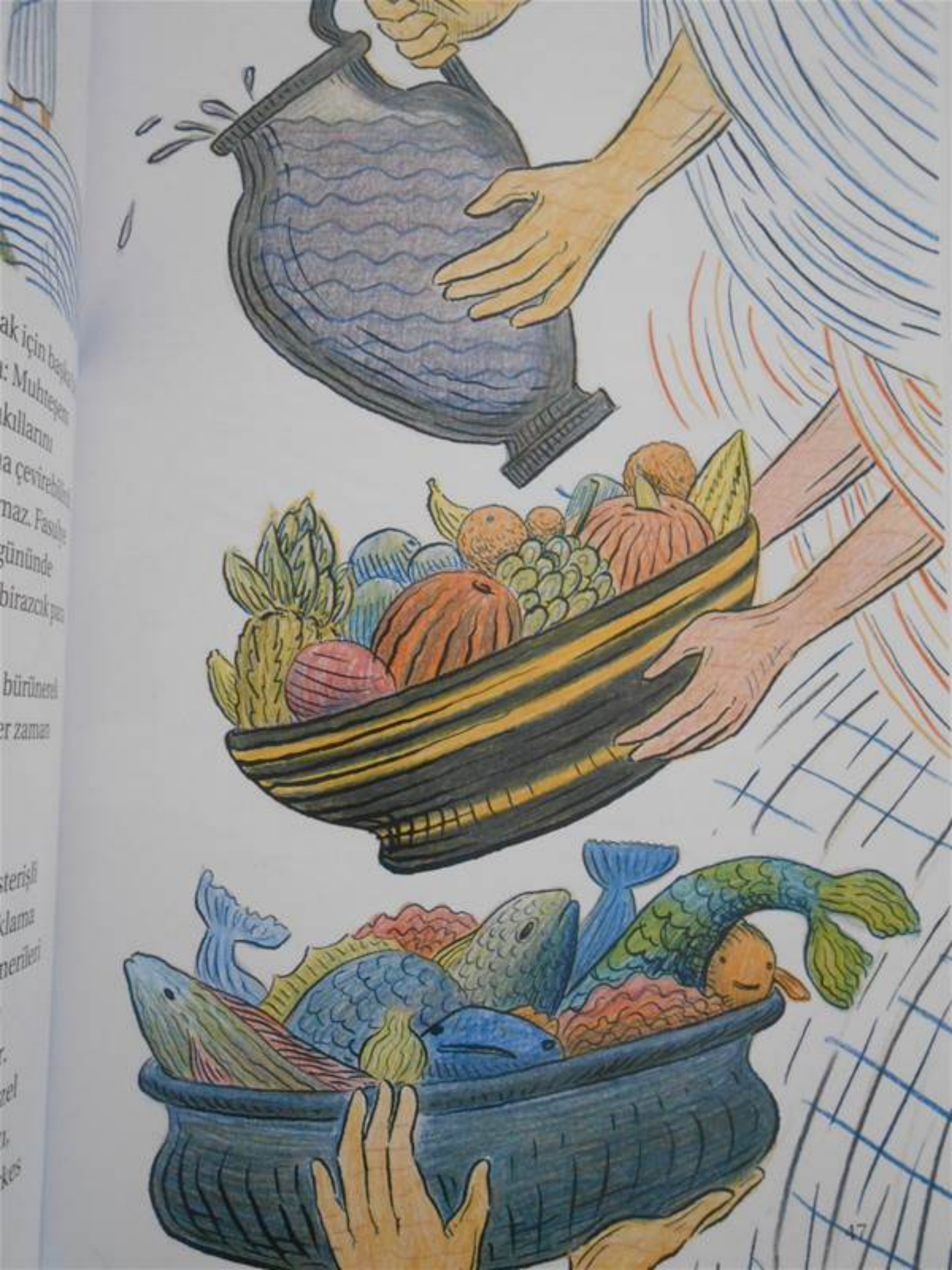

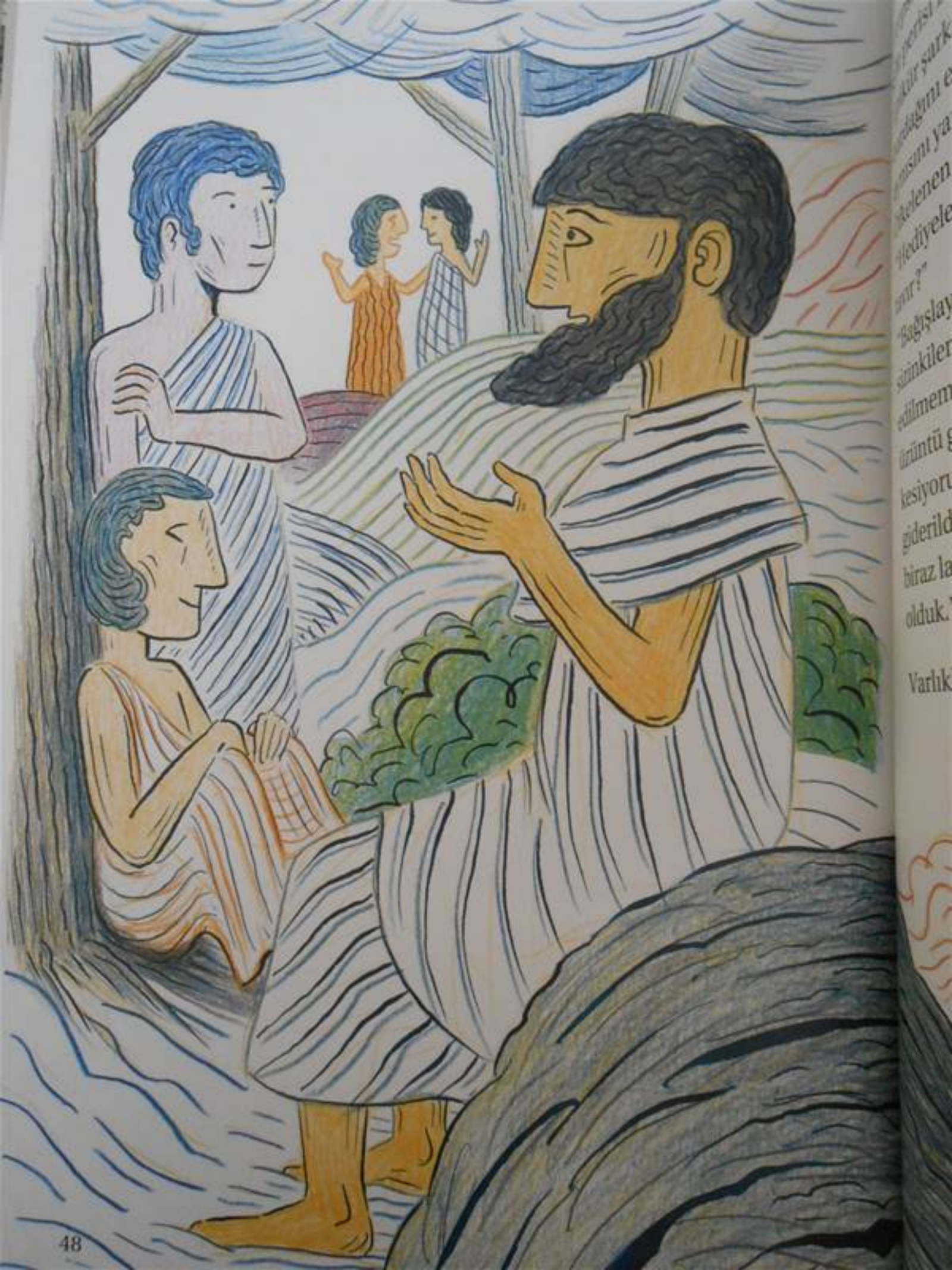
Zeus kuraklığa bir son vermek zorunda kaldı, çünkü sofu Atinalılar bir bir ölmeye başlamıştı, oysa tanrıtanımazlar bana mısın demeden katlanıyorlardı başlarına gelene.

Yıldırım nişancısı Bahçe'nin ahengini bozmak için başka bir yol aradı. Birden yepyeni bir fikir geldi aklına: Muhteşem bir şenlik hazırlayacaktı! Madem üzüntüyle akıllarını başlarından alamamıştı, onları hazdan şaşkına çevirebilirdi. Şaşaa karşısında hiçbir fani bilgeliğini koruyamaz. Fasulye ve patatese son! Yarın herkes, böyle bir şenlik gününde bolluk ve sefaya yeniden kavuşmak umuduyla birazcık para bulmak için var gücüyle uğraşacak!
Bütün tanrılar Fenikeli zengin tüccarlar kılığına bürünerek yeryüzüne indiler. Gözalıcı kervan, Bahçe'nin her zaman açık duran kapısından içeri süzüldü.

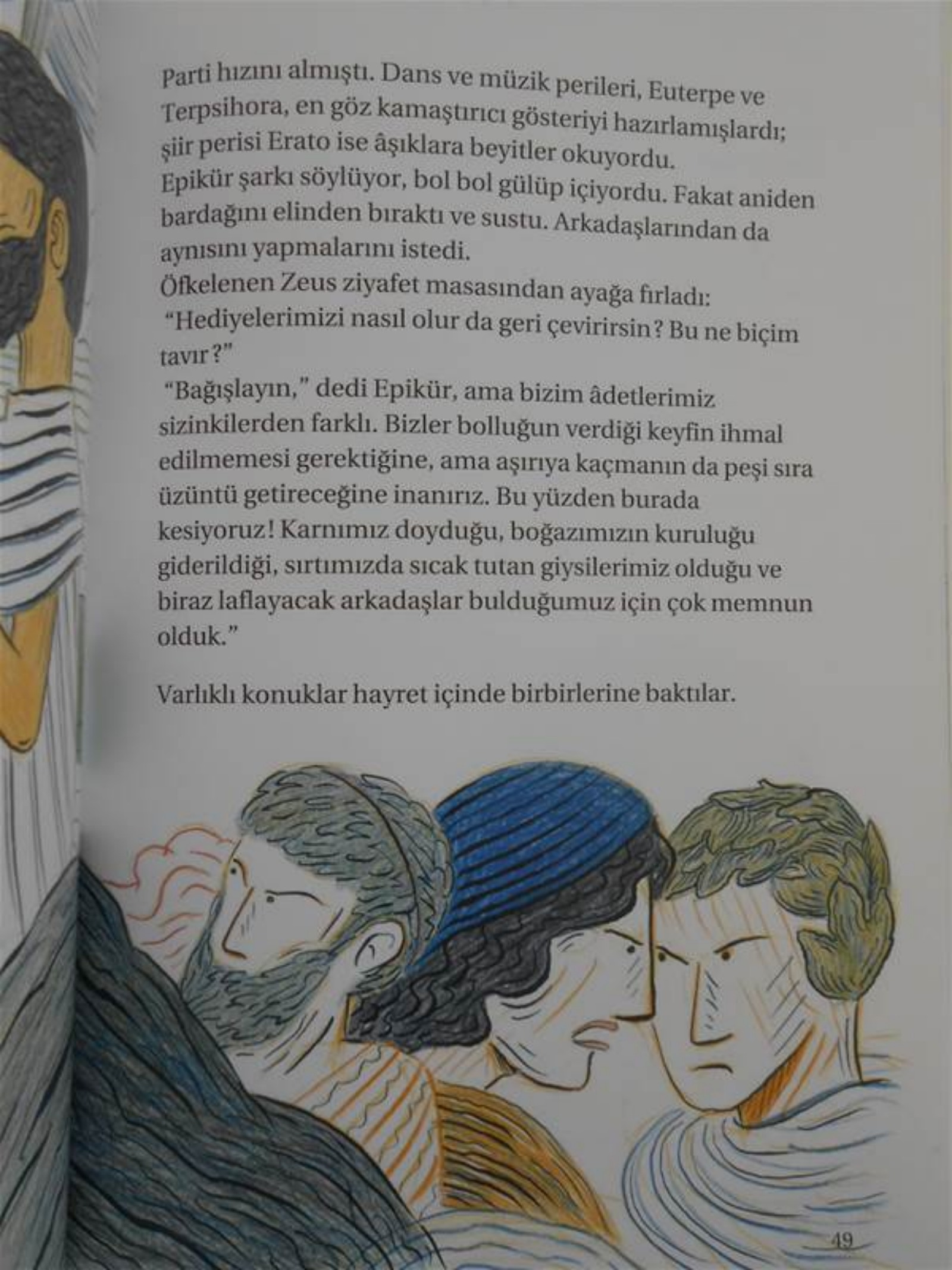
Epikür'ün arkadaşları bu müthiş şaşaa karşısında büyülenmişlerdi. Hiçbiri o güne dek böylesine gösterişli bir kafile görmemişti. Ziyaretçiler bir gecelik konaklama karşılığında bir ziyafet düzenlemeyi teklif ettiler. Önerileri kabul edildi. Bahçe ahalisi ölçülü davranmaya özen gösterirdi, ama bolluk ve berekete de karşı değildiler. Demeter en tatlı meyvelerini sundu, Poseidon en güzel balıklarını getirdi sofraya, Dionisos şişe şişe şarap açtı, Hefaistos ise kendi elleriyle kurdu sofrayı. Derken herkes yiyip içmeye başladı.

Parti hızını almıştı. Dans ve müzik perileri, Euterpe ve Terpsihora, en göz kamaştırıcı gösteriyi hazırlamışlardı; şiir perisi Erato ise âşıklara beyitler okuyordu.
Epikür şarkı söylüyor, bol bol gülüp içiyordu. Fakat aniden bardağını elinden bıraktı ve sustu. Arkadaşlarından da aynısını yapmalarını istedi.
Öfkelenen Zeus ziyafet masasından ayağa fırladı:
"Hediyelerimizi nasıl olur da geri çevirirsin? Bu ne biçim tavır?"
"Bağışlayın," dedi Epikür, ama bizim âdetlerimiz sizinkilerden farklı. Bizler bolluğun verdiği keyfin ihmal edilmemesi gerektiğine, ama aşırıya kaçmanın da peşi sıra üzüntü getireceğine inanırız. Bu yüzden burada kesiyoruz! Karnımız doyduğu, boğazımızın kuruluğu giderildiği, sırtımızda sıcak tutan giysilerimiz olduğu ve biraz laflayacak arkadaşlar bulduğumuz için çok memnun olduk."

Varlıklı konuklar hayret içinde birbirlerine baktılar.

Zeus usulca yerinden kalktı ve ziyafet masasından uzaklaştı. Ayın solgun ışığı altında Afrodit'ten kendilerine katılmasını istedi. Korkunç bir plan kuruyordu kafasında.

ZEUS

Afrodit, bizim Epikür'ün şu Metrodoros denen çocukla nasıl can dostu olduğunu fark etmişsindir. Senin siyah buklelerin, martı gibi bembeyaz tenin ve inci dizisi dişlerin onun aklını çelmişken, sen bu kez Epikür'ü büyüleyeceksin.

Kıskanç kalpler dostluk nedir bilmez.

Birbirlerine düşecekler, bundan eminim!

Plan harikulade bir şekilde ilerliyordu. Güzel Afrodit Metrodoros'u dize getirmiş, derken gecenin sonuna doğru Epikür'ün çevresinde dolanmaya başlamıştı. Ama Epikür onu şu sözlerle reddetti: "Çok üzgünüm sevgili arkadaşım, ama bilgeler hiçbir zaman evlenmezler ve kimseyle ticaret de yapmazlar; üstelik az önce karşımda Metrodoros'u gördüm, öyle bir öfkeyle bakıyordu ki bana, korktum. Söylesene Metrodoros neden korkuyorsun? Ben senin dostun değil miyim? Eğer bu kadına sarılmak seni veya Bahçe ahalisinden herhangi birini benden soğutacaksa, ben böyle boş bir keyfi elimin tersiyle iterim ve kendimi dünyadaki en büyük mutluluğa adarım, ki bu dostluktur. Benim kalpten bir sevgiyle sevdiğim sizlersiniz, dostlarım!" Afrodit gözyaşlarına boğulmuş bir halde koşarak oradan uzaklaştı. İlk kez böyle bir yenilgiye uğruyordu, üstelik de bir ölümlü karşısında!

Zeus'un huzuruna çıkan Afrodit tepinerek ağlamaya başladı. Öcünü almak için eski bir ortağını şölene davet edecekti: Fitne-Fücur tanrıçası korkunç Eris'ti bu. Onun katıldığı en dostane şölen bile mutlaka bir felaketle noktalanırdı!

Eris bir gözde kılığında Bahçe'ye girdiğinde, sözleriyle herkesi hayran bıraktı; erkeklerin başını döndürdü, kadınları hayrete düşürdü. Derken, tam herkes ona sırlarını açmaya başlamışken, Eris, Epikür'ün dostlarından Temista'nın yanına yaklaşarak, onun hakkında Leonteus diye birinin çok kötü şeyler söylediğini fısıldadı kulağına.
"Bunu bana söylemene çok memnun oldum, bunun için ona teşekkür edeceğim," diye yanıt verdi Temista.
"Ona teşekkür etmek mi?" diye çıkıştı Fitne-Fücur, "ama görmüyor musun, onurunu koruman gerek!"
"Hiç olur mu, Leonteus böyle söyleyerek benim hatalarımı düzeltmemi istemiş."
"Hem dedi ki senin memleketinden sünepeden başkası yetişmezmiş, ne ağır bir hakaret, değil mi..?"
"O halde, Leonteus'la konuşmanın uygun bir yolunu bulacağım. Bilmeni isterim ki Bahçe'nin sakinleri kendilerini Lampsakoslu, Atinalı, Likyalı veya başka bir ülke vatandaşı olarak görmezler, kendilerini ortak bir dünyaya ait sayarlar, ki bu da karşılıklı anlaşma için iyi bir başlangıçtır."

Öfkesi boğazına düğümlenmişti Fitne-Fücur'un, ama fikirden bol ne vardı onda: Güneşin doğmasına yakın Metrodoros'un yanına yaklaşarak onu pohpohladı ve mahzenden azıcık şarap çalıp getirmesini istedi ondan. Gelgelelim Metrodoros itiraz etti.

"Aman, bir testiden azıcık şarabın eksildiğini kim bilecek, canım?" dedi Fitne-Fücur.

"Ben biliyorum ya. Hem kimse bunu yaptığımı görmese bile, yaşamım boyunca birinin bunu fark edeceği korkusuyla yaşarım. Dolayısıyla bu şaraptan tat da alamam. Toplumun yasalarına saygı göstermek gerekir; böylesi hem benim hem herkesin yararınadır."

Eris verecek yanıt bulamadı. O andan itibaren bütün konuşmalara maydanoz olmaya başladı: Yalanlar uyduruyor, dalavereler çeviriyor, ona buna suç atıyordu, ama o büyüleyici yüzü ve tatlı sözleri Epikür'ün dostlarının neşesini kaçırmaya yetmedi. Epikür onu süngüsü düşmüş ve kaşları çatılmış halde görünce keyfinin yerinde olup olmadığını sordu.

"Yerine getirmeyi başaramadığım bir iş yüzünden biraz endişeliyim de," diye yanıt verdi Eris, gözlerini Zeus'tan tarafa çevirerek. Ustamın ne karşılık vereceğinden korkuyorum.

"Madem öyle, sen de terk et ustanı," dedi Epikür, elini onun omzuna koyarak, "bizimle kal, yaşamını burada sürdür, savaşlardan ve çatışmadan uzakta."

Olimpos'un bu en şirret kızı, gökteki yıldızların sayısından çok kavga gürültünün anası Eris, birden yumuşadı ve öyle bir kahkaha koyverdi ki gören kendi düğününü kutluyor sanırdı.

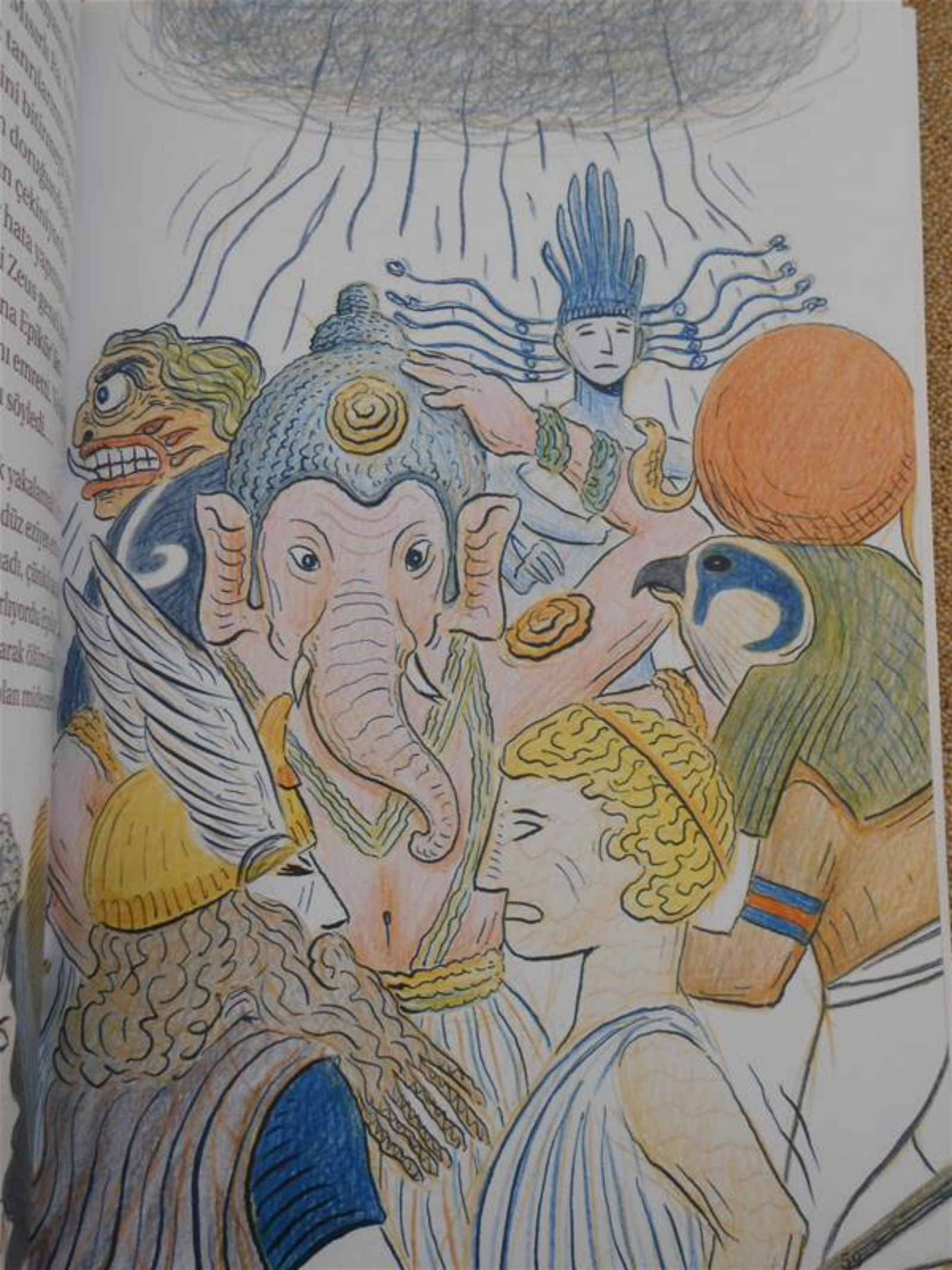

Tanrılar gözlerine inanamıyorlardı. Bütün bu neşeli halden canı sıkılan Zeus, Epikür'ün oğlu gibi sevdiği Metrodoros'un işini bitirmesi için Apollon'u görevlendirdi. Genç adam görünmez bir okun isabet etmesiyle yere yıkıldı.
Bilgenin gözlerinde bir üzüntü belirtisi gören Zeus onun yanına yaklaşarak şu sözleri fısıldadı:
"Bu gencin ölümü bir uyarı!"
"Uyarı mı? Onu da nereden çıkardın? Metrodoros öldü, o kadar," diye yanıt verdi Epikür. "Hiçbir fani varlık ölümsüz bir meyve veremez."
"Böyle inat edersen sen de öleceksin," diye kükredi Zeus.
"Ben ölümden korkmuyorum, çünkü ecel henüz gelmediyse ölüm burada değil demektir, geldiği zaman da ben orada olmayacağım."
"Ama iş ölümle de bitmiyor ki," diye devam etti Olimpos'un hâkimi, "bir de cehenneme gitme ihtimalin var! Şu anda bahse girerim sevgili Metrodoros'cuğun orada dayanılmaz acılara gark oluyordur."
"Dinleyin, Hades bir hiçlikten ibarettir. Metrodoros şu an her neredeyse, orada Metrodoros diye biri yok. Onun cismi atomların karanlığına karıştı. Bedeni dağılacak ve azar azar ağaçlara, toprağa, gökyüzüne, kimbilir belki bir böceğin kanadına karışacak."
Şafak bu konuşmanın üzerinde yükselmekteydi.
"Dostum," dedi Epikür, "gel benimle, bu abes konuşmanın yerine birlikte sabah meditasyonu yapalım. Yüreğini bütün bu hurafelerden arındır."
Öfkesini zorlukla zapteden Zeus kendine bir çekidüzen verdi. Döndü, tüccar kervanına yola çıkma vaktinin geldiğini söyledi.

Tanrıların küçük kafilesi Olimpos'a yaklaştığı sırada dağın eteğinde kıpır kıpır bir kalabalık göründü. Dünyanın bütün tanrıları oradaydılar: Pers tanrısı Mazda, Mısırlı Ra, İndüsler'den Şiva ve daha niceleri. . . Daha ötede, Kelt tanrılarının savaş naraları işitiliyordu. Herkes Epikür'ün işini bitirmeyi talep ediyordu, ancak Zeus bu dinsizi zaferinin doruğundayken öldürmenin onun ününe ün katacağından çekiniyordu. Daha önce Sokrates konusunda böyle bir hata yapmıştı zaten. Gelgelelim kargaşa öylesine şiddetlendi ki Zeus genel isteğe uymak zorunda kaldı. Maraz'ı çağırarak ona Epikür'ün midesini son bir kez kıskıvrak yakalamasını emretti. Ve bütün tanrılara da Bahçe'ye kulak kabartmalarını söyledi. . .

Maraz, Olimpos'tan inerek bilgeyi kıskıvrak yakalamak için yola koyuldu. Hiç rahat vermeyip, gece gündüz eziyet ettiyse de Epikür'den tek bir inilti koparmayı başaramadı, çünkü acıdan kıvrandığı sırada bile yaşamını sevinçle hatırlıyordu Epikür. Tek bir isteği vardı; annesine bir mektup yazarak ölümüne tanrıların değil, çocukluğundan beri hassas olan midesinin neden olduğunu söylemek!

Olimposlular bir süreliğine, fazlasıyla hak ettikleri sükûnetin keyfini sürdüler. Fakat aradan kısa bir zaman geçtikten sonra Cehennem tanrısı Hades, sarayın kapılarını hiddetle açarak içeri girdi.

HADES

Zeus, Epikür'ü neden öldürdün ? Cehenneme geldiğinden beri, gözleri gördüğü, kulakları duyduğu ve hissedebildiği sürece mutlu bir yaşam sürmesinin mümkün olduğunu iddia ediyor. Mahrumiyete, çektiği çileye katlanıyor. Benim lanetliler karşısında sergilediğim ne kadar korkunçluk varsa hepsi onu yalnızca güldürüyor; üstelik bütün diğer ölüler de onun etrafında fır dönüyorlar. Sisifos kayasını itmekten vazgeçti, Tantalos açlığı ve susuzluğu kabullendi, Demokles artık kılıçtan korkmuyor, Titios ise ciğerinin parçalanmasına sessizce katlanıyor. Herkes içinde bulunduğu ânın tadını çıkarmaya bakıyor. Güzelim Cehennemim bir şenlik yerine döndü! Kahkahadan başka bir şey duyulmaz oldu! Kardeşim, sana yalvarırım, yaşam tanrısı olan sensin, Epikür'ün başına getirdiğin kazayı geri al, beni de bu dertten kurtar!

ZEUS

Ne zor durumda olduğunu gayet iyi anlıyorum, ama yeryüzünde de durum daha iç açıcı değil. Onu öldürmekle resmen bir kahramana dönüştürmüş oldum. Her yerde onun ölüm karşısındaki cesaretine şiirler yazılıyor, yeryüzüne mutluluğu onun getirdiği söyleniyor. Eğer onu diriltecek olursam, başımıza tanrı olup çıkar. O yüzden, lütfen ona yeraltında göz kulak ol. Bu arada, ben de ondan kalan bütün izleri yok etmeye çalışacağım.

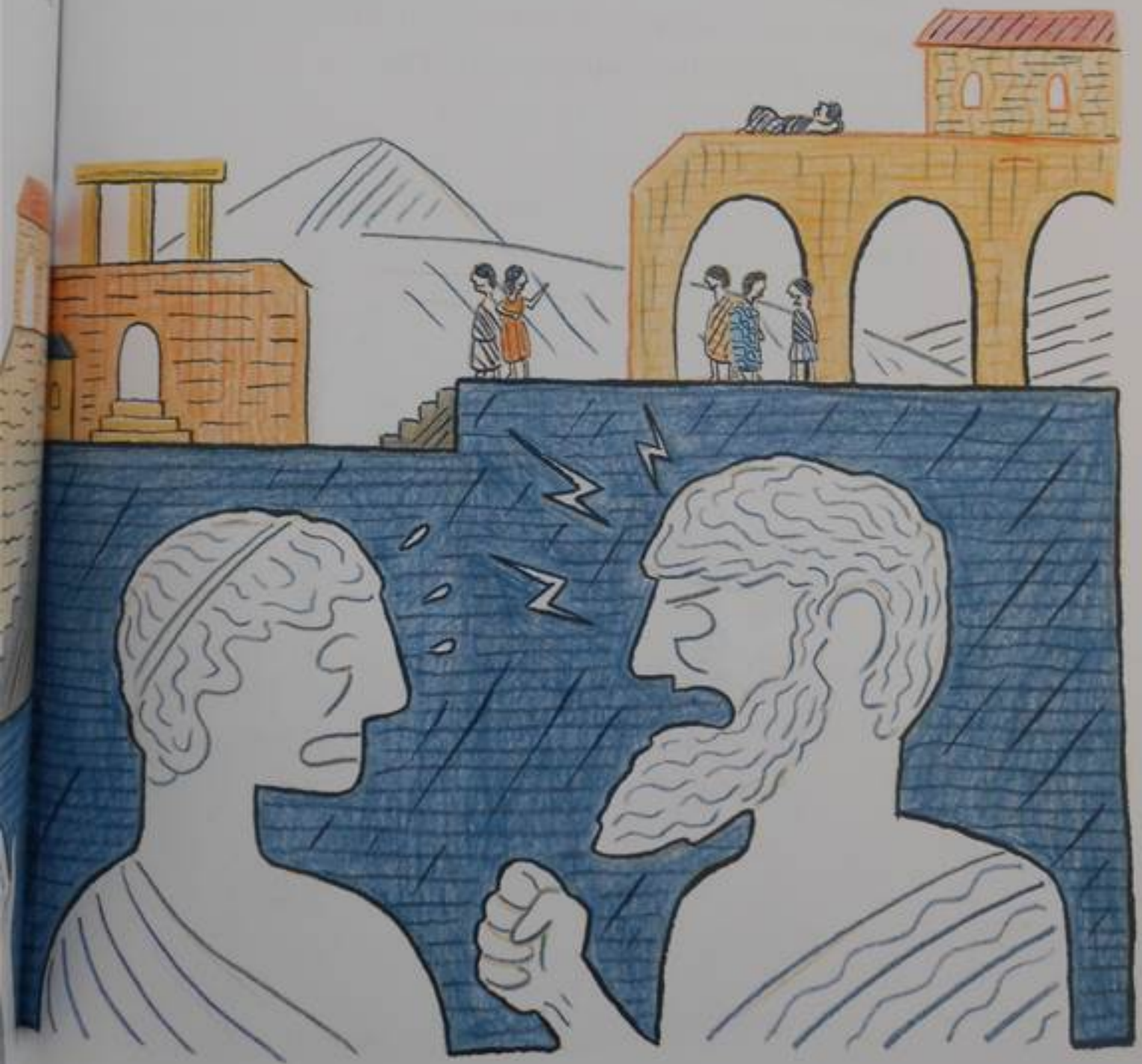
Canı sıkkın bir halde sandalyesine gömülmüş olan Apollon iki kardeşin sözünü kesti.

APOLLON

Boş yere esip gürlüyorsun, Zeus. Sen yaşlanıp insanlar sana Jüpiter adını verdiğinde, sırf bir kütüphaneyi yok etmek için Herkülaneum şehrini Vezüv yanardağının lavları altına gömeceksin. Oinoanda şehrini de yerle bir edeceksin, sırf Diyojen isminde bir adam Epikür'ün fikirlerini kocaman bir duvarın üzerine kazıdı diye. Ama senin yaktığın bütün kitaplar, devirdiğin bütün taşlar en fazla birkaç bin yıl sonra tekrar gün ışığına çıkarılacak.

Bizden daha hiddetli tanrılar yerimizi alacak,
fakat daha sonra, hiçbir şey fanilerin bizi doğanın birer
olgusu olarak görmekten ve şehrin kanunlarının ilahi
adalete üstün geleceğine inanmaktan alıkoyamayacak.
Kader bile, insanın iradesiyle yön verdiği bir toz zerresine
dönüşecek. Tanrılar var olduğu sürece, onlarsız yaşamayı
seçen Epikürcüler de eksik olmayacaklar.
İnan bana, herşey böyle olacak...

Filozof olmadan önce onlar da çocuktu. Cevaplarını merak ettikleri soruları vardı. Onların hikâyeleriyle, siz de kendi sorularınızın peşine düşebilirsiniz.

Sevgili anneciğim, merhaba!
Sen Zeus'un bana garezi olduğuna inanıyorsun.
Bana hep diyorsun ki Zeus hastalıklar yağdıracakmış; arkadaşlarımı öldürecek, beni parasız pulsuz bırakacak ve Olimpos'taki bütün tanrılara emir verecekmiş bana çile çektirsinler diye. Ama için rahat olsun!
Benim mutlu bir hayat sürmeme asla engel olamayacak Zeus,
çünkü bundan böyle ona inanmamaya karar verdim.
— Oğlun, Epikür

Metis Küçük Filozoflar
ISBN-13: 978-975-342-919-1